

ФОРМИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В РОМАНАХ ЛАСЛА БАЛЛИ “ВЕЛИКИЙ НУЛЬ” ТА МИХАЙЛА ТОМЧАНІЯ “ЖМЕНЯКИ”

Анотація. Темою наукового дослідження є “Форми мовного етикету у романах Ласла Балли “Великий Нуль” та Михайла Томчанія “Жменяки”.” Тема є цікавою тим, що ці письменники у своїх романах відображають реальну політичну та мовленнєву ситуацію, яка існувала на Закарпатті за радянські часи. Метою нашого дослідження було, виявити схожості та відмінності, які існували та існують у мовному етикету українців та угорців Закарпаття. Дослідження показало, що у цих культурах при однаковій політичній ситуації склалася схожа мовленнєва культура.

Ключові слова: форми мовного етикету, звертання, привітання, звертання на “ти” та “ви”.

Resume. The article deals with language etiquette vocabulary on the basis of the novel “Land owners” by Transcarpatia Ukrainian novelist Tomchani as well as en the novel “Big Zero” by the Hungarian poet. Etiquette formulas in both novels are being researched and compared, with the aim of finding out similarities and difference in two languages.

Key words: compared similarities and difference in two languages, language etiquette vocabulary.

У соціолінгвістичних дослідженнях важливе місце займає питання мовного етикету, яке дає можливість з'ясувати ті суспільні відносини, що існують між комунікантами на різних рівнях людських відносин. Форми мовного етикету проявляються як в усному мовленні, так і в художній літературі. У багатонаціональному середовищі вони взаємопов'язані між собою. Таку взаємодію розглянемо на прикладі творів українського та угорського письменників – М. Томчанія та Л. Балли. Наше дослідження передбачає виявити ті суспільні, політичні, соціальні, історичні та інших фактори, які впливають на формування мовного етикету Закарпаття, як у розмовній так і літературній мові. У такому аспекті ця тема ще не була дослідженою. Тому, як з точки недослідженості, так і з точки зору виявлення особливостей мовного етикету українців та угорців Закарпаття на засадах порівняльного аналізу вважаємо актуальним простежити своєрідність мовного етикету на основі творів Михайла Томчанія та Ласла Балли.

Вибір письменників зумовлений у першу чергу пошуком схожих за особливостями творів та авторських шляхів.

Для аналізу ми обрали найвідоміші з творів – роман “Круглий Нуль” Ласла Балли та “Жменяки” Михайла Томчанія. Вони обидва є частинами трилогій.

Ім'я Ласла Балли в угорській літературі Закарпаття є так само відомим, як і ім'я Михайла Томчанія в українській. Обидва письменники у своїх творах виявили зацікавлення життям закарпатців. Щоправда, кожний із митців приділяє більшу увагу певному суспільному прошарку, життя якого він найкраще знає й відповідно описує. Ласло Балла у відтворює життя закарпатської інтелігенції, цей світ йому ближчий, оскільки сам він походить із сім'ї інтелігентів. Михайло

Томчаній зображає життя селян, землеробів, яке знайоме йому з дитинства. Цим зумовлена й тематика творів обраний світ. Головними проблемами творів, обох митців були: “людина і суспільство,” “громадянин і влада,” сімейна проблематика.

Мовознавчі аспекти творчості Ласла Балли розглядали у своїх працях Ондраш Горомбеї, Пал Дьордь, І. Хланта та інші. У них зосереджено увагу на мотивації вибору теми творів, на художньому зображенні суспільного життя, духовного світу героїв. Мовознавчих проблем художніх творів М. Томчанія торкався П.М. Лизанець, досліджуючи діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романі М. Томчанія “Жменяки”. Однак сфера мовного етикету в романі як Л. Балли, так і М. Томчанія залишається недослідженою. З огляду на це зробимо спробу охарактеризувати форми мовного етикету у романах “Великий Нуль” та “Жменяки”. [1;30]

Обравши для аналізу твори двох письменників, ми маємо на меті виявити ті аспекти, які впливають на формування мовної поведінки та культури у полікультурному, різномовному середовищі, де українці та угорці живуть поруч і активно спілкуються, а значна частина перебуває як у дружніх, так і в сімейних зв'язках. Дослідження мовного етикету цікавить нас також з історичної точки зору, тому що історичні, політичні та суспільні зміни мають свій вплив і на мовленнєву культуру. Вважаємо, що обрані нами романи для проведення такого дослідження є доцільними.

Головною проблемою роману “Великий Нуль” та “Жменяки” є взаємозв'язок особи та суспільства, бажання людини завжди і всюди відповідати всім вимогам, які вона насамперед ставить сама перед собою. Головним героєм роману “Великий Нуль” виступає інженер Дучої. Основним наратором твору є сам автор. У романі “Жменяки” головним

героєм виступає старий Іван Жменяк, селянин, господар. Життя героя та його сім'ї протікає у звичному руслі селянських турбот. У розміреному житті селянської сім'ї є свої проблеми, породжені як життям, так і характерами людей. Тому Жменяк часто буває у суперечці і з іншими, і з самим собою так само, як і Дучої.

Досліджені нами особливості мовного етикету виявляються у спілкуванні героїв між собою, у розмові про інших осіб, а також в залежності від тієї ситуації, в яку потрапляють або в якій перебувають герої. Важливе значення має і те, до якої соціальної групи чи соціального стану належать герої.

Так, герої роману “Великий Нуль” розмовляють про новий суспільний лад, про відносини між владою та її громадянами, про людські стосунки при новій ідеології, про вплив нового режиму на поведінку індивіда в тій чи іншій ситуації. Герої твору перебувають у міському середовищі та є представниками різних суспільних прошарків: політичні діячі, інтелігенти, робітники, студенти тощо. Це в основному члени різних родин та різного походження.

Так само і роман “Жменяки” розгортає ту саму проблематику, що і “Великий Нуль”, але його герої є представниками сільської общини. Це в основному члени однієї селянської родини, чи односельці.

В обох творах, через образ того чи іншого персонажа розкривається не тільки трагедія людини в суспільстві, алей трагедія суспільства в цілому. Михайло Томчаний через образ Івана Жменяка, так само, як Ласло Балла через образ Дучаї, вказує на ту життєву, суспільно - політичну недовіршеність, непорозуміння, яке існувало в повоєнний час.

У романі “Жменяки” письменник знайомить нас з життям селян Закарпаття у період перебудови, колективізації. Роман “Великий Нуль” - із життям інтелігенції у період соціалістичного будівництва. Чітко спостерігається вплив суспільно-політичної формації на основні форми мовного етикету героїв, зокрема на форми звертання та привітання. Спільне та відмінне між ними в першу чергу теж пояснюється цим [6].

Щоб простежити особливості етикетних форм, ми відповідно їх згрупували.

1. Форма звертання *пан, пане, пані* + *рід занять, або чин (úr + a foglalkozás megnevezése)*:

Вживання форми звертання *пані, пане* як в українському, так і в угорському мовленні, було поширене на початку ХХ століття. У середині ХХ століття на зміну їй прийшла нова звертальна форма *товариш*, яка відображала мовну культуру та ідеологію радянської влади. Це призвело до того, що звертальна форма *пан, пані* набула негативного осмислення у значенні (представник панівного класу), тому була викорінена з мовлення українців та угорців. З цією категорією ми зустрічаємось в обох романах, але в романі “Жменяки” вона є більш поширеною, ніж у романі

“Великий Нуль”. Це пояснюється тим, що дія роману Михайла Томчаний відбувається у першій половині ХХ століття. Роман Ласла Балли акцентує свою увагу більше на другій половині ХХ століття. Форма звертання *пан, пані* як в реальному житті, так і в романах вживається залежно від рангу, суспільного стану, сфери діяльності особи. Її завжди вживає нижча за рангом, чином або суспільним станом особа до вищої.

У романі Ласла Балли ці форми мовного етикету вживаються в колі інтелігенції, представником якої є головний герой Дучої .

– *Á, alászolgálja, szabó úr!* (До ваших послуг, пан кравець!)

– *Alászolgálja, villanyszerelő úr!* (7,31.) (До ваших послуг, пан електрик!)

Батько Дучаї (колишній міський державний службовець) звертається таким чином – з додаванням до назви професії звертальної форми “*пан*” – до Сокал Акоша колишнього обліковця комітату. Це зумовлено тим, що після перебудови під політичним натиском обоє, і Сокал Акош, і батько Дучої, змінили свою професію. Сокал Акош займався кравецтвом, шив та продавав на ринку штани, а Дучаї став електриком.

Розповідаючи про себе, головний герой наголошує на тому, що він виховувався у сім'ї “*пана*” др. Дучаї Міхая - міського радника (так згадує він свого батька).

– *dr. Dycsai Mihály városi tanácsnok úr házában kaptam nevelést.* (7,231.)

Використання форми “*пан*” у звертаннях один до одного у романі “Великий Нуль” у більшості випадків носить форму самоіронії, як можна спостерегти на вищенаведених прикладах. У романі “Жменяки” головний герой як представник селянства до представників іншого суспільного стану та національності також використовує звертальну форму *пан*, в основному у звертанні до представників угорської інтелігенції та до людей з чином:

– Пробачте, *пане* Папаї, я обізнався. (5,511.) Старий Жменяк помилився, думаючи про *пана* Івана Папаї, угорського інтелігента, що це його колишній товариш Іван Порохнявець.

– Діти ходять до школи попід вікна нашої фірми. *Пан* Кертейс часто виглядає з канцелярії і захоплюється ними. (5,503.) Це з повагою говорить Жменяк про службовця Кертейса, представника угорської національності.

– Скільки вам років?

– Лем двадцять, *пане* світлий суддя! – *Панове* судді, не давайте мені багато років, бо я ще малолітній... (5,65.) Так звертається ,благаючи до суддів, Бодор, якого судили за вбивство односельчанина Йосипа.

– *Пане* підполковнику! (5,546.) У такий спосіб з повагою та з деякою боязливістю звертається син Жменяка до свого наставника.

– *Пане* благородний! (5,486.)

– Добре кажете, *пане* капітан! (5,486.) Таким чином, доброзичливо погоджуючись, звертається Жменяк до особи військового рангу.

– Жінка поїсть другу половину, *пане* верхній стражністре, бо чоловік і жінка – то одно (5,173.) Так звертається Крижаник до жандарма: боязливо, але з твердістю.

У романі “Жменяки” звертальну форму *пан*, *пані* вживає і офіціант до своїх гостей, наголошуючи на національності, для засвідчення своєї шани та доброзичливості:

– А-а, *пани* русини!

– Не біда, *панове*, що я вам налив подвійну порцію малини? (5,494.) Так звертається офіціант до *пана* Юрка та Серемлеї.

2. Форма звертання *товариш* + чин, рід занятя; *товариш* + прізвище + ім'я та по батькові; у романі Жменяки поєднання двох звертальних форм *товариш* + *пан*.

У період з 1945 по 1990 рік у зв'язку з новою політичною ідеологією та владою, в українському та угорському мовленні на Закарпатті (і не лише) поширилась нова звертальна форма *товариш*. В угорському мовленні на її позначення існує дві форми *elvtárs*, *kartárs*. До неї вдавались при звертанні до однопартійців, однодумців або ж у звертанні нижчого за рангом до вищого за рангом. Ця форма вживалась разом із зазначенням прізвища або ім'я та по батькові, рангу, професії або з означенням. Наприклад: *товариш Горват*, *товариш Василь Васильович*, *товариш декан*, *товариш секретар*, *любий товариш*. У 60-70 роки вживання цієї звертальної форми мало місце і в інших суспільних колах. Всі громадяни вважались товаришами й однодумцями [7, 89]. З цієї формою звертання найчастіше зустрічаємось у романі “Великий Нуль” Ласла Балли, тому що сюжет його розповідає про події, що відбувалися саме в той період, коли ця форма була особливо поширеною і вживаною, майже основною і єдиною.

– Béla, ezt a csomagot este elviszi a *főépítész elvtárs* lakására, (7,229).

(Бейла, цей пакунок віднесете у вечері на квартиру *товариша головного інженера*). У цьому звертанні Червоненка Івана Івановича, першого заступника міського партійного комітету, до шофера, помітно те, що новий керівник підкреслює свій суспільний статус і звертається до нижчого за суспільним рангом, називаючи тільки його ім'я, тобто тільки фамільярно – *Бейла*.

– Cservonenkó Iván Ivánovics, a járási pártbizottság első titkára (7,152.).

У романі “Жменяки” форми *товариш* у цьому значенні немає. Це пояснюється тим, що сюжет роману ґрунтується на подіях першої половини ХХ-го століття (до 1945 року). Цей період позначається, зокрема, тим, що нова ідеологія тільки починає розповсюджуватись, її нові мовленнєві традиції ще не зовсім зрозумілі і мало поширені серед співрозмовників. Тому вони й не несуть конкретного значення. Прекрасний приклад цього ситуація:

– *Панове товариші!* (5,282). Так звертається з повагою Марусин батько до партизанів.

– *Пан* лем так зайшли... (5,455). Так звернувся до переляканого, здивованого Стефана та його газдині його односельчанин вояк Сивий, представляючи їм військового комісара.

– Гість поправив: *Я не пан!* (5,455). Військовий комісар виправив Сивого.

– Та най сяде *пан товариш*... (5,455). Так звернулася з радістю до військового комісара Ганчушакова жінка.

– То не наш, *товаришу командир!* (5,467). Питання вояка Айзера до Штефана.

Для співрозмовників ще не ясно, чи форма звертання “*товариш*” вживається самостійно, чи з додаванням до неї чину, рангу, але не з формою “*пан*”, яку новий режим мав на меті викоринити.

Форма звертання “*товариш*” у романі “Великий Нуль” використовується у більшості випадків у різних мовленнєвих аспектах. Зокрема:

а) Прізвище + *товариш*.

Цікавим є той факт, що до прізвища тих, хто займає керівну посаду, звертаються, використовуючи звертальну форму: *прізвище* + *товариш*. До всіх інших звертаються тільки на ім'я.

– Miként áll a vadászattal. Sehogy. Még egy verebet sem löttem soha.

– Hát ez elég nagy baj. (7,230).

Mégpedig azért baj, mert *Ivanickij elvtárs*, a területi pártbizottság első titkára szenvedélyes vadász. (Як ви ставитеся до полювання? Ніяк. Я б не зміг вбити навіть горобця. Це великий недолік, тому що *товариш Іваницький*, перший секретар обласного партійного комітету пристрасний мисливець) (7,230). Ця розмова відбулася між *паном* Дучої та *товаришем Червоненком*.

– *Товариш Дучої*, у нас буде дуже багато праці... (7,89).

б) Професія + *товариш*

Керівник у розмові, згадуючи іншу особу високого суспільного становища, поєднує назву його професії зі звертальною формою “*товариш*”.

– Béla, ezt a csomagot este elviszi a *főépítész elvtárs* lakására, (7,229).

(Бейла, цей пакунок віднесете у вечері на квартиру *товариша головного інженера*). У цьому звертанні керівника до шофера, тобто нижчого за суспільним рангом, помітно, як посадовець для підкреслення свого суспільного статусу звертається до підлеглого, називаючи тільки його ім'я, тобто тільки фамільярно: *Бейла*. Форма звертання тільки на ім'я є поширеною у романі “Жменяки”. Дорослі до молодших, чоловік до жінки, батько до дітей, друзі між собою використовують саме цю форму звертання.

– Ей, Юрко, нащо ти мене будеш серед білого дня лускати в долоню? (5,56), Так звертається роздратований старий Жменяк до Петричка, свого односельчанина, який хоче з ним помиритися.

– Щоб ти знав, Іване, як я тебе люблю, як я ціную твоє слово! (5,56). Так звертається,

примирюючись, ласкаво Петричка до Івана Жменяка, обіцяючи кинути пити.

– Іване, зупинись перед Петричком, – озвалася жінка. – Ганя просила, щоб ти взяв на річку і її білизну (5,47). Так звертається наказовим тоном дружина Жменяка до чоловіка.

Таких прикладів можемо навести чимало. В романі Томчання у більшості випадків вживається саме така форма звертання.

У колі офіційних звертальних форм важливе місце займає і форма звертання на:

в) ім'я + прізвище + по батькові.

У другій половині ХХ-го століття вона стала поширеною в українському мовному етикеті. Мовознавці М.Чугаєвський, О.Мацько, С.Чак, Г.Швед та інші пояснюють це насильницькою мовною політикою радянської влади, вважають також, що ця форма звертання для української мови є чужою. Інша частина ж мовознавців стверджує, що вона споконвіків вживалася в українському мовленні. Прихильники першого погляду на сучасному етапі використовують форму звертання: **ім'я + прізвище**, прихильники другого погляду до цих пір вживають форму звертання: **ім'я + прізвище + по батькові**. За нашим дослідженням, у колі українського та російського населення ця форма все ще є поширеною, широко розповсюдженою. Вживання її вважається ввічливістю.

Така форма звертання для угорського мовного етикету взагалі є чужа. В угорському мовному етикеті використовується форма **ім'я + прізвище**. Угорський мовний етикет форму звертання: **ім'я + прізвище + по батькові** використовував тільки під впливом радянської влади, звертаючись до представника української або російської національності, або згадуючи його.

На сучасному етапі форма звертання: **ім'я + прізвище + по батькові** вживається тільки на Закарпатті при звертанні співрозмовника угорської національності до співрозмовника української або російської національності.

– *Cservonenkő Iván Ivánovics*, a járási pártbizottság első titkára (7,152). **Червоненко Іван Іванович**, перший заступник міського партійного комітету. Цікавим є те, що у романі “Жменяки” ми такої форми звертання не зустрічали.

Більш поширеною звертальною формою як у романі “Великий Нуль”, так і в буденному житті, між особами різного соціального стану у колі українського та російського населення є форма звертання:

г) ім'я + по батькові.

Така звертальна форма у романі “Великий Нуль” використовується між людьми однакового рангу або у звертанні меншого за рангом, освітою тощо, до більшого. Так, у романі “Великий Нуль” головний герой та його друг Хома звертались до керівника вантажників, використовуючи форму **Сергій Сергійович** (7,52).

– *Milyen furcsa, mikor ez a pöttöm emberke – mert alig száznegyven centi – azt mondja ennek a dámának:*

“*Te Lida, az meg tisztelettel tudóan Jurij Petrovicsnak szólítja.*” (7,232).

При звертанні **Іваницького**, першого секретаря обласного партійного комітету, до жінки **Червоненка Івана Івановича**, першого заступника міського партійного комітету, він вживає тільки звертання по імені: **Ліда**, а вона звертається до нього, використовуючи форму **ім'я + по батькові Юрій Петрович**.

– *Elmegyünk, Jozsif Mihajlovics – még mindig így szólított (7,51).*

Так само Віра, кохана головного героя, яка за освітою стоїть нижче за нього, звертається до нього на *vi*, використовуючи звертальну форму **ім'я + по батькові: Йосиф Михайлович**. Він же до неї звертається на *ti*, використовуючи форму звертання по імені – **Віра**.

У романах Ласла Балли, крім мовного етикету, відтворена й етикетна поведінка людей: наприклад, при вітанні чоловік завжди знімав, чи піднімав свого капелюха, звертався до жінки на *vi*, ставився до неї з повагою. Ця етикетна форма у радянські часи зникла з повсякденної етикетної поведінки, її вважали пережитком панівного класу. Так, описуючи поведінку товариша **Іваницького**, першого секретаря обласного партійного комітету, автор зауважує, що він був доброзичливою людиною, але про норми поведінки нічого не знав. Герой вважав, якщо він головний, – то може поводитися як йому заманеться. Він ніколи б не пропустив поперед себе жінку, звертався до неї на *ti* так само, як і до інших. Був невихований та грубий.

“*Ivanickij, a területi első titkár jóakarátú ember, ki lehet vele jönni, de műveletlen, bárdolatlan. S azt hiszi: mivel ő mindenkinek a főnöke, rá semmilyen illemszabály nem vonatkozik. Olyan nincs, hogy Lidát maga elé engedje az ajtóban, és egyoldalúan tegezi (különben mindenkit)*” (7,232). Ласло Балла в цьому описі не взяв до уваги етикетну норму дипломатії, за якою герой роману Іваницький поведився відповідно до норм ділового етикету.

Подібної етикетної поведінки у романі Михайла Томчання не спостережено. У стосунках чоловіки та жінки у романі Жменяки є рівноцінними. Обидві сторони у звертанні один до одного використовують звертання на ти. Чоловіки навіть у найтяжких ситуаціях поведуться з жінками чемно, лагідно та з любов'ю:

– Михайле, я винувата у всьому! Бий мене, волочи за волосся! Я хотіла виманити у тебе маленько ласки, а не знала як. А коли ти її не маєш для мене, коли у твоєму серці чорна хмара до мене, то зарубай мене! Михайло нахилився до дружини і сказав, оглядаючись:

– Не дурій, Юлко! Встань, бо люди побачать... – Підвів її, твердою долонею витер їй обличчя: – Піди, Юлко, в хату, приляж, а дрова я сам занесу... (5,160). Так звертається до свого чоловіка Юлка. А Михайло її чоловік, розуміючи свою дружину, демонструє доказ своєї прив'язаності.

Спільною рисою в романах є зображення дистанції між життям та мовною культурою села й

міста. Сільське середовище ще більш сильно виявляло ті суспільні, політичні, соціальні нерівності, які існували в ті часи. Ця нерівність має відбиток і в мовному етикеті. Наприклад, навіть старші за віком люди до міського інтелігента звертались на “*Ви*”, тоді як у звертанні до молодших односельчан використовували звертальну форму на “*ти*”.

Так, у спогадах про війну і солдатські роки Жменяк говорить до свого товариша:

– Іде ми не були з тобою, Дувиде?! Куди нас чорти не носили! (5,32).

– Пам’ятаєш як *ти* прибіг до мене на італійському? Плащ як решето в дірках. Пригадуєш, як я *тебе* довго обмацував, бо не вірив що *ти* цілий лишився? (5,32). Старий Жменяк, звертаючись до Давида, згадував про роки війни.

Ось як повчає Жменяк старшого сина Михайла виражаючи своє незадоволення:

– А *ти* що бігаєш з довжанкою?! Проходжуєшся, коли така робота стоїть? (5,34).

– На *тобі*, малий Жменяче, поласуй, – сказав Дувид, виймаючи з кишені яблуко, – а я запалю з няньком.

– Витри яблуко об сорочку, бо, може, тютюном пахне (5,32). Дувид пригостив яблуком найменшого сина Жменяка.

У звертанні до дружини або чоловіка, до незнайомих жінок або чоловіків використовувалась форма звертання на *ти*:

– Стара, подай на стіл погари [5,245]. Так звернувся старий Жменяк до своєї жінки.

– Жіночки, а про те мовчїть, що ви мене нагодували, бо панам це не сподобається (5,276). Так говорить Юрко до жінок, які пригостили його їжею.

У романі “Жменяки” в більшості випадків вживаються фамільярні форми звертання: тільки ім’я або прізвище співрозмовника: Іштван, Жужі, Ленке, Юрко, Михайло, Мартович, Телегазі, Дувид, Рац.

Фамільярну форму звертання зустрічаємо і в романі “Великий Нуль”, але не в такій мірі.

У дослідженні фамільярної форми звертання цікавою є праця професора П.Лизанця „Діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романі М.І.Томчання “Жменяки“, в якій він зауважує, що “письменник широко використовує в романі прізвища, прізвиська та власні імена людей теж угорського фонетичного та граматичного оформлення, які поширені серед українського населення Закарпаття: Йошка, Керекеш, Міклош, Палфій, Пішта, Ференц, Шоні та інші” [3, 73].

Форми звертання у приватній сфері в обох творах теж не в усьому схожі. Ми виявили тут спільні та відмінні риси. В обох романах поширеним є звертання на ім’я або прізвище у звертанні батька до дітей, товаришів один до одного, вищого за чином до нижчого, чоловіка до дружини

– Ти, Іване, тоді казав, що я дурний (5,32). Спогади Дувиди про війну.

– Не дрїмай, Іване, бо нас завезеш не туди, куди треба [5, 50]. Так озвалася жінка до Жменяка.

Форми звертання, які позначають стать або сімейний стан.

Ці форми чітко спостерігаються як в романі “Великий Нуль”, так і в романі “Жменяки”. У романі “Жменяки” їх кількість набагато більша, ніж у романі “Великий Нуль”.

До першої групи відносяться форми звертання подружжя один до одного:

– Стара, подай на стіл погари [5, 245]. Так звернувся старий Жменяк до своєї жінки.

– Лягай, стара! Гаси світло [5, 58]. Це наказує розгніваний Жменяк дружині, яка турбується за сина Михайла.

– Старий бурчить, але він правди не має... [5, 45]. Так, згадуючи свого чоловіка, стара Жменячка заспокоює сина Михайла.

Форми звертання, що вказують на стать, у романі “Великий Нуль” не спостерігається.

До другої групи відносяться форми звертання дітей до батьків, батьків до дітей:

– Няню, може, Петра послати, закликати попа? [5, 261]. Так спитала донька старого помираючого Жменяка, який на мить опритомнів.

– Няню, може, старосту покликати і свідків? [5, 261]. Так звертається син до старого вмираючого Жменяка.

– Kedves Fiam! [7, 174]. Любий Сину! Так звертається до головного героя Дучаї його батько у романі “Великий Нуль”.

Ці форми звертання в обох творах свідчать про шану та любов між обома сторонами.

Наші дослідження розмовної мови українців на Закарпатті показало, що подружжя один до одного ще й у наші часи, особливо на селі, звертаються один до одного на *ви*, використовуючи ім’я. Це ознака великої взаємної шани. Наприклад: “Михайле, принесіть нуж бо горниць з комори”.

Між угорцями на Закарпатті поширеним є звертатись на *ти* навіть на селі, хоча між представниками старшого покоління часто подружжя звертаються один до одного на *ви*. Це пояснюється впливом західної культури на поведінку людей. Насамперед цей вплив розповсюджується завдяки телебаченню.

Роман Михайла Томчання “Жменяки” дуже багатий на форми звертання. Крім згаданих вище, цікавими є форми, запозичені з угорської мови: бачі, (дядя), тештвер (брате), фіям (сину):

– Лаці-бачі! – звернувся я до Фейнеша (5.521.)Так звертається Телегазі до старого мадяра, використовуючи угорську форму звертання + ім’я , для наголошення своєї поваги.

– Дякую вам, Фейнеш-бачі [5, 521]. Що я вам казав, русин – тештвер! [5, 510]. Так звертається Телегазі, русин за національністю, до старого мадяра Лаці Фейнеша, який прекрасно розмовляє русинською, віддаючи йому пошану тим, що хоча на своїй мові але називає співрозмовника братом.

– Що я вам казав, русин - тештвер! [5, 510]. Так звертається Фейнеш до Телегазі.

– Но, фійам? [5, 523]. Так звернувся підполковник Ковач Янош до запасника Дюрі Телегазія.

Ці форми вживаються у звертанні особи однієї національності до особи іншої, підкреслюючи шанобливе ставлення один до одного.

У полі нашої уваги були і форми привітання, які є поширеною формою мовного етикету. В обох романах вони мають схожий характер. Розповсюдженими є привітання, що вказують на період дня: *добрий день, добридень, доброго дня, добрий вечір, привіт* та їх форми. Впадає у вічі, що вибір форми привітання залежить від рангу, освіти, віку, соціального становища того, кому воно адресується. Якщо особа звертається до співрозмовника за вищим соціальним або політичним станом, до привітання додається ім'я та по-батькові, якщо співрозмовники однакового рангу, то до форми привітання ще додається і його ім'я, або ім'я й прізвище; якщо особа старша за віком – то до форми привітання додається його ім'я або прізвище, а також звертальна форма, у якій підкреслено його зв'язок із співрозмовником. Крім привітань, де до форми привітання додається ще й прізвище та по батькові, у всіх інших випадках ці форми мовного етикету мають схожий характер в обох романах.

– Добрий день, дядьку Дувиде, – привітався Жменяків хлопчик [5, 32].

– Дай, боже, гаразд, дядьку Іване, – привітався з дороги Бодор, який нещодавно повернувся з тюрми. (5.30.)

– Сервус, Пішто!

– Сервус, Дюрко! [5, 350]. Угорське привітання. Так вітається Дюрко з головним кельнером Піштом Рацом, коли той приніс йому суп.

– Szervusz, Jóska!

– Szervusz, Miklós! [5, 58]. Такими словами привітався голова державної безпеки з головним героєм інженером Дучої.

– Jó reggelt! [5, 91]. Доброго ранку! Так привітався Семан з головним героєм інженером Дучої.

У романі “Жменяки” часто вживаються релігійні форми привітання: “слава Ісусу”, “слава Навіки”, “вовіки слава”, “дай Боже”, “най тобі Бог помагає”, “дай Боже здоров'я”, “най тебе Бог береже”. Це пояснюється тим, що вони більш поширені у сільському середовищі, ніж у міському, та й дія роману відбувається в часи перебудови, так що на вживання такої привітальної форми нова політична ідея ще не вплинула. Все таки деякі з цих форм ми можемо знайти і в романі “Великий Нуль”.

– Слава Ісусу, привіталася мати

– Слава навіки, пробуркотіли Жменякові нащадки [5, 308].

– Най тобі Бог помагає! [5, 276]. Так говорить жінка даючи грудку сиру Юркові Жменяку.

– Добрий день!

– Дай боже здоров'я! – відповів розгублений газда [5, 175]. Так привітався жандарм з Чоботарем.

– Isten óvjon, fiám [7, 224]. Най тебе бог береже. Так прощався батько з головним героєм Дучої У романі “Великий Нуль”.

Як між українцями, так і серед угорців, поширеним є привітання: *доброго здоров'я, будьте здорові, вітаю у нас вдома, доброго вам здоров'я тощо.*

– Доброго здоров'я...

– Дай Боже, – відповіла Юлка [5, 311]. Так привітався зять Михайла Жменяка з його донькою.

У формах привітання так само спостерігається фамільярність, як і в формах звертання. Цікавою відмінністю є те, що фамільярна форма привітання більш поширена у романі “Жменяки”, ніж у романі “Великий Нуль”. Це можемо пояснити різним соціальним становищем у якому вирости та живуть персонажі романів. У міській сфері та ще й між інтелігентами зрозумілим є те, що фамільярність при привітанні чи звертанні вживається рідше, ніж серед селян, робітників, хліборобів. Цікавим є й те, що Ласло Балла у своєму романі вживає дуже мало привітальних форм. Михайло Томчиній, навпаки, досить багато, й різноманітних.

Дослідивши романи “Великий Нуль” та “Жменяки” ми дійшли висновку, що походження, ранг, сфера діяльності, матеріальне становище, освіта та інші умови відіграють визначальну роль у формуванні та використанні мовного етикету: [4;4]

1. При виборі та використанні авторами звертальних та привітальних форм, вони враховували вплив першого, основного соціального осередку (походження, сім'ю, виховання, освіту тощо.);

2. При виборі етикетних форм взято до уваги суспільне коло, в якому знаходились персонажі, в нашому випадку Закарпаття, враховуючи поліетнічні умови цієї території;

3. З точки зору формування та зміни мовного етикету важливу роль відіграють соціальні, політичні, ідеологічні та інші умови суспільства, які теж були чітко відображені у вибраних нами творах;

Отож, схожості та відмінності у формах мовного етикету, виявлені нами у процесі дослідження творів Л. Балли та М. Томчанія, поперше: соціальним, зумовлені, політичним, чинником та культурними, звичаєвими засадами середовища, в якому жили та творили обидва письменники, та які мають основний вплив на формування мовної культури суспільства в цілому і окремої людини зокрема.

Література

1. Балега Ю. Роман “Жменяки” – творче досягнення М. Томчанія // Тези доповідей і повідомлення до XIX наукової конференції. Серія: літературознавство. – Ужгород, 1965. – С. 30-35.
2. Богдан С. Мовний етикет українців: Традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.

3. Лизанець П. Діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романі Томчання М.І. “Жменяки”// Тези доповідей до ХІХ наукової конференції. Серія мовознавство. – Ужгород, 1965. – С. 71-76.
4. Поп В. Творчість Михайла Томчання. – Ужгород: 1997. – 160 с.
5. Томчаний М.І. Жменяки. – Ужгород, 1982. – 317 с.
6. Фабіан М. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. – Ужгород: 1998. – 255 с.
7. Balla László- A Nagy Semmi. – Вр.: Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1993. – 336 с.
8. SINOR DÉNES. A magyar nyelv udvariassági formái a két világháború közötti időben. Nyelvtudományi Értekezések. 1974. – 545-552 с.
9. Kontra Miklós szerk. Nyelv és társadalom a rendszerváltozáskori Magyarországon. – Вр., 2003. – 321 с.
10. Kiss Jenő. Társadalom és nyelvhasználat. – Вр., 1995. – 318 с.

”